

Ti Bannuar ti Bario Tabueng

Synopsis:

Agpapaay ni Camia Palafox a mannursuro iti Tabueng Elementary School. Naalana ti rikna ni Teniente Kenji Tanaka, ti soldado a Hapon a naibaon iti Bario Tabueng tapno agsiim iti panaggunay dagiti gerilia sadiay. Kayatda a paneknekan no pudno ti atapda nga apon ti gerilia ti Bario Tabueng. Nagrayo ni Teniente Tanaka ken ni Camia. Nagkamang dagiti gunglo ti gerilia nga idadauluan ni Alias Pantom iti pagtaengan ti Teniente del Barrio ti Tabueng a ni Simion gapu iti panangsanebda ti bunggoy ni Kapitan Ishikawa iti Spanish Trail iti Canabuan. Pinadagus ni Simion dagiti bunggoy ni Pantom. Saan a nakalisi iti imatang Ni Pantom ti libnos ni Camia. Inaremna ti balasang bayat ti kaaddana iti balay ni Simion. Ngem idi nakitada dagiti bangkay a nayanud iti Karayan Marang, naglagaw ni Pantom. Ammona unay a sumarunon a rauten dagiti Hapon ti Tabueng. Masapul a mailisi dagiti pumurok ti Bario Tabueng iti kabiitan a panawen, ngem kasano met ni Camia nga ingungotenna?

DIMSAG ni Juan iti kabaliona. Inunorna ti kalsada a narusep iti bayakabak a nayetnag iti Tabueng idi rabii. Natannawaganna ti nauramen a pagadalan, nagtaray a simrek. Nakaululimek ti aglawlaw. Lima a nagan ti nagliteng iti panunotna. Ni Simion. Ni Bonifacio. Ni Daris. Ni Adiong. Ni Alias Bunog. Addada la ketdi amin iti daytoy nabuntuon a daga. Kinemkemna dagiti sangina.

Napaparintumeng ni Juan iti dumna ti nabuntuon a kakkali a daga. Mangmesmesmes a nagdumog. Dinan napengdan ti panagkintayeg ti barukongna.

“Naisalakanko ni Camia, ngem nabaybay-ak ida.” Pinalubosanna ti luana a nagtedted iti nabuntuon a daga a nakaitaneman dagiti insapatana nga ispalenna.

Ngem sakbay a dimteng ti aliaw ken dawel ti gubat iti Tabueng, ditoy a nasarakan ni Juan ti talinaay ken ayatna.

CAMIA Palafox ti naganna. Tubo ti Bayombong. Maestra iti pagadalan dagiti ubbing iti Tabueng. Duapulo ket lima ti tawenna. Nakaal-alumamay ti timekna. Naanus a mangisuro. Nasippukel ti pammagina. Nakaliblibnos a balasang.

Ti Gabaldon Building a binangon dagiti Amerikano ti kakaisuna a pasdek iti pagadalan. Tallo laeng ti agpapaay iti pagadalan ti Tabueng: ni Maestro Jaime Castro a prinsipal, ni Maestro Garciano a tubo ti Bagabag ti mannursuro iti Grado 3 ken 4, ni Camia ti maestra iti Grado 1 ken 2. Malaksid iti panangaywan kadagiti ubbing, ni Camia ti mangbatangtang iti bassit a kampana a pangayab kadagiti ubbing a mangrugin ti klaseda.

Simmangbay iti Tabueng ni Teniente Kenji Tanaka, ti kumander ti Japan Imperial Army a nadutokan nga agwanawanan iti Tabueng. Nasidunget ti rupana. Natadem a kas bayoneta ti

panagkitkitana. Ngem uray pay naranggas ti langana, agbaliw ti idawna apaman a masirayanna ti naamo a rupa ni Camia.

Ni Camia ti nakaawis iti imatang ni Teniente Tanaka. Raemenna ti kinalibnos ken kinasaririt ti maestra. Kinasaritana ni Jaime iti naminsan, dimmawat iti pammalubos a sarungkaranna ni Camia iti pagadalan. Saan met a nagkedked ti prinsipal. Maminsan iti makalawas a sarungkaranna ti Tabueng. Saan nga agliway a dumaw-as iti pagadalan tapno makitana ni Camia

Mangisursuro ni Camia kadagiti ubbing iti sirok ti puon ti mangga, basbasaenda ti *Biag ni Lam-ang* idi immasideg ni Teniente Tanaka a ken ti dua a soldadona. Agkanaktuol dagiti sapatosda, nasileng ti bayoneta ti atiddug a paltogda. Nabugtak dagiti ubbing apaman a makaasideg ni Teniente Tanaka, ngem saan a naglagaw ni Camia.

“Butbutngem met dagiti ubbing,” insidir ti maestra.

“Umayak met agadar,” kinuna ni Tanaka. “Maiparit kadi?”

Saan a simmungbat ni Camia. Pinagtugawna ni Teniente Tanaka iti palangka iti asideg dagiti adalan, tapno mairuamda iti kaadda dagiti Hapon. Umis-istem ni Teniente Tanaka a nangbuybuya iti maestra agingga a nalpas ti klaseda.

“No awan ti gubat, pastrekennak ngata dita pusom?” inimtuod ni Teniente Tanaka idi magmagnada nga agturong iti pagkaskaseraan ni Camia.

Saan a simmungbat ti maestra. Saan a gapu iti kinagubsang, no di ket gapu ta dina maibuksilan no ania ti riknana. Dina ammo no ayat wenno amak ti marikriknana para ken ni

Teniente Tanaka. Ngem ti kabutengna, nakasingsingpet unay ni Teniente Tanaka kenkuana. Kadawyan iti kastoy a galad ti tao ti naranggas no makapungtot.

Naimatangan ni Teniente Tanaka ti nalaus a panangaywan ni Camia kadagiti ubbing iti pagadalan ti Tabueng. Ni Camia laeng ti nakariknaanna iti kastoy sipud iti kaaddana iti Tabueng.

PAGDADAPONAN dagiti tao ti balay ni Simion Sabado a Teniente del Barrio ti Tabueng. Naisaad ti balayna iti tengnga ti katalalonan iti amianan a laud ti pagadalan, napalikmutan iti kapagayan iti sakaan ti Bantay Isinai. Nalawa ti paraanganna a pagipastoran kadagiti tartaraknenda a baka ken sumagmamano a kabalio. Iti pagtaengan ni Simion ti nagkaseraan ni Camia ta asideg daytoy iti pagadalan. Silulukat ti pagtaengan ni Simion, saan laeng a kadagiti umay makilangen ken umuman kenkuana, no di ket pay kadagiti agkasapulan ti tulong. Awan pilpilienna a pasangbayen iti pannakelen a balayna. Padagusenna, uray dagiti mabigbigbig a kameng ti tignay. Agpaingda, manganda, agtitiponda, wenno agkamangda sadiay. Ipartianna pay ida iti nitib a manok no kua. Agasanna no adda nadangran. Awan idumduma ni Simion. Uray ni Teniente Tanaka nga opisial dagiti soldado a Hapon a dumaw-as, wenno sumarungkar ken ni Camia, sangailienna.

“No ayatennak, ikarik kenka a mapantanto idia Japan nga agyan inton marpas ti gubat,” kinuna ni Teniente Tanaka iti maysa a rabii a sinarungkaranna ni Camia. Immay nagpakada ni Teniente Tanka ta mapan iti nangibaonan kenkuana ni Colonel Inoue. Ngem dina imbagbaga no sadino ti papananna.

“Narigat sa, a sungbatan dayta, teniente.”

Ngem sakbay a pimmanaw, nagballaag ni Teniente Tanaka nga agannad ni Camia, ta adun ti maal-alimadamadda nga apon dagiti gerilia ti Tabueng, ket pagbalinenda a langalang ti entero a bario no mapaneknekanda a pudno ti sayangguseng. Namakdaar a lasinen a nalaing ti balasang dagiti kalanglangenna, ta amangan no dakes a tao dagitoy. Natimud daytoy ni Simion.

“Panunotem a naraing,” kuna ni Teniente Tanaka, “ket bayat nga agpampanuotka, ikarik met a saanko a dangran ti Tabueng agingga addaka ditoy.”

Saan nga inkankano ni Camia dayta a sinao ni Teniente Tanaka. Saan a pulos a nangnamnama nga aramiden ti opisial ti inkarina – no maibilang a kari daytoy.

Awan ti narikna ni Simion a buteng iti impangta ti teniente, intultuloyna latta ti panangtulongna iti asino man nga umay agkamang iti balayna, soldado man a Hapon wenno kameng ti gerilia. Ta dayta ti insapatana iti bagina, ti mangsaluad ken mangipateg iti biag.

NAUNEGEN ti sardam idi natimud ni Simion ti ungor ti lugan a simmardeng iti ruar ti paraanganda. Nagpaliw ni Simion. Napabaringkuas idi adda nagtoktok iti ridaw. Nalukag ni Camia iti siledna ngem saan a nagpadlaw. Simmirip iti bassit nga abut ti diding ti siled ngem dina mailangaan ta nalidem ti silaw nga iggem dagiti adda iti ruar. Nangngegna ti timek ni Simion a nagimtuod no asino ti nagtoktok.

“Siak ni Pantom,” agarup arasaas ti timek ti lalaki.

Maragsakan a madanagan ni Simion. Nangnangnegnan daytoy a nagan, a sarsaritaen ni Alias Bunog, nga am-ammo amin a taga-Tabueng a kameng ti tignay. Dayta Pantom ti nalatak a daulo ti buyot dagiti gerilia manipud iti Carranglan. Nabirngasan iti “Pantom,” saan a gapu ta aglanglanga nga al-alia, no di ket gapu iti kinasiglatna iti pagbabakalan. “Bassit ngem

naparagsit” a kunada. Nauyong kadagiti Hapon, ngem nasingpet kadagiti kailianna, malaksid no kimmappon kadagiti Hapon. Kasta la unay ti panangidaydayaw ni Alias Bunog kenkuana tunggal agsarakda.

Inunton ni Simion no ania ti nalimed a balikas. Idi napennekna a pudno, linuktannan ti ridaw. Nagkullayaw idi nakitana ti lalaki a daradara ti bagina. Nakaabaday ti dua nga imana iti abaga ti dua a lalaki iti agsinnumbangirna. Winayaan a dagus ni Simion ti ruangan. Nagdardaras a simrek dagiti lalaki a nangbattutay iti daradara a kaduada. Inserra a dagus ni Simion ti ridaw idi nakastrekdan amin.

“Nasanebmi da Kapitan Ishikawa ken dagiti bunggoyna idia Spanish Trail sadi Canabuan,” impasabat ti maysa a kadua ni Pantom. “Naggapuda idia Salazar. Ti ammomi, natayda aminen, ngem idi simmmalogkami tapno kitaenmi dagiti ipagarupmi a bangkayda, adda pay met gayam natda a pigsada. Nagririnnupakkami agingga a natayda met laeng. Ngem uray met gayam ni Pantom, napuntaan.”

Nagtung-ed laeng ni Simion.

“Daytoy ni Pantom?” nakunana iti nakemna. Inturongna ida iti nalimed a siled ti balay, a nangtaminganna kadagiti dunor ni Pantom. Nabang-aran ni Pantom idi naikkat ti buli iti abagana. Imbalakad ni Simion nga agtalinaedda sadiay agingga a di maimbagan ti sugatna. Agkedked koma ni Pantom ta amangan no agpeggad dagiti pumurok gapu iti kaaddada sadiay, ngem masapul nga anamonganna. Masapul nga agpapigsa. Sa maysa, adda tulaganda ken ni Federico Cayaban, ti espia ti tignay a nabirngasan iti Alias Bunog. Ditoy Tabueng ti pagsarakanda. Agnanaed ni Alias Bunog idia Casay a paset ti Tucanon, ti bario iti amianan ti Tabueng. Isu ti pakaam-ammuanna iti panaggaraw dagiti puersa ti Hapon.

Apagsingising ti init, nakarubuatan dagiti bunggoy ni Pantom. Apag-isu met a rimmuar ni Camia iti siledna. Saan a nakalisi iti imatang ni Pantom ti kinalibnos ni Camia. Agtiritir ti tengngedna a nangtaltaliaw iti sadinoman a turongen ti balasang. Ita pay laeng a nakitana ni Camia, ngem nariknanan nga isu ti babai a kapkapnekanna. Iti panagriknana, napukaw amin nga ut-ot iti bagina. Ken dagus a nagsubli ti pigsana.

“Siak ni Juan Viloría, sidadayaw nga agserbi kenka, madadayaw a mistral,” panangyammona ti bagina. Nagrukob, indiyana ti dakulapna.

Saan a napengdan ti balasang ti isemna iti inaramid ti lalaki. “Camia,” insungbatna, sa inawatna ti indiyana ni Juan. Nagdennes dagiti dakulapda. Ngem awan marikna ni Camia panagkebba.

Binilin ni Pantom dagiti bunggoyna nga agsublidan iti kampoda iti Carranglan, ngem agtalinaed pay laeng da Bonifacio, Adiong, ken Daris tapno adda kaduana. Urayenda ditoy ni Alias Bunog, kas nagtulaganda idi sakbay ti panangsanebda iti bunggoy ni Kapitan Ishikawa.

Impabpabalayen da Juan ti kaaddada iti balay ni Simion. Saan met a nagparikutan ni Simion ti ipasangona kadakuada, ta inaldaw a baonen ni Juan dagiti taona a mapan manganup iti Bantay Isinai iti daya ti bario, wenna agkalap iti Karayan Marang iti laud. Kasla isu pay ketdin ti Teniente del Barrio, ta dagiti taona ti mapan agwanawan ken agbantay iti wangawangan ti puro, nangruna iti rabii.

Napardas ti panaglunit ti sugat ni Juan. Agdua a lawasda pay laeng sadiay, ngem mariknana a nagsublin ti pigsana. Ngem nasirok ni Simion no ania – wenna asino – ti saan a mapanawan ni Juan iti Tabueng – ni Camia. Rinabii a harharanaen ni Juan ni Camia nupay maymaysa a balay ti yanda. Pasaray iti sango ti ridaw ti siled ni Camia ti pagkantaanna. Wenna

no maranaanna nga agmaymaysa ti balasang a situtugaw iti palangka. Sagsagutanna pay iti sabong ti camia. Masansan a saritaenna dagiti padasna iti panagbalinna a mannakibakal a gerilia, ken ti kinaranggas dagiti Hapon sipud idi inturayanda ti pagilian. Saritaenna ti kinaranggas dagiti Hapon kadagiti Filipina, ta ramesenda ti asino man a babai a masalawda iti dalan. Ilanglangsutna nga adun ti napapatayna a soldado a Hapon iti naruayen a pagbabakalan a napananna, uray badang laeng ti usarenna. Simngay iti panunotna ti gapuna iti isusurotna iti tignay.

DUA a tawen sakbay a nagbalin a kameng ti tignay, natalinaay ti biag ni Juan a mangtaltalon iti panglawaen a daga dagiti dadakkelnan iti Carranglan. Idi immay dagiti Hapon, nariribuken ti biagda. Tinagikua ngamin dagiti Hapon amin a dagdaga dagiti agindeg iti Bario Puncan. Kayat dagiti ganggannaet a paksiaten dagiti pumurok. Ngem idi nagkedkedda a mangpanaw kadagiti balayda, kellaat a rimmaut dagiti soldado a Hapon, naakusaran ida a mangpadpadagos iti gerilia. Maysa ti pamiliana kadagiti naipakni. Awan ti gawgawayna. Buybuyaenna lattan a mauram dagiti dadakkelnan iti uneg ti balayda. Insapatana a bulbuluenna amin a Hapon a makitana, papatayenna no kasapulan.

Tinaripato ken sinursuruan dagiti maingel a daulo ti tignay iti kampoda iti deppaar ti Salazar. Nagsanayda a makibakal iti kabakiran ken kabambantayan ti Sierra Madre. Nasursurona ti agtignay a di madmadlaw ken iti kasipngetan. Nagsanay a naimbag iti eskrima, ngem badang wenno kampilan ti kangrunaan nga armasna. Nagsanay met nga agiggem iti paltog. Impakatna dayta a kinasigo tunggal makibakal iti Hapon. Gapu iti dayta, pinanagananda iti Pantom. Sipud idin, adun ti indauluanna a panagtignay a maibusor kadagiti Hapon kas iti panangrautda iti kampo ti Hapon idiay Sta. Clara, kasta met iti pannakaraut dagiti baraks ti Hapon iti Spanish Trail iti Canabuan agingga iti Carranglan ken Cabanatuan. Adun a bario ti inispalda manipud kadagiti Hapon.

“Sika ngaruden ah, ti bannuarmi!” inyangaw ni Simion a simmampitaw.

Saan a nadlaw ni Juan nga adu gayamen ti tao iti aglawlawda. Napakatawada. Umis-istem laeng ni Juan. Dina maikkat ti panagkitana ken ni Camia.

“Sika, Camia, ti nagtalimudokan ti amin a tagiragsakek ditoy rabaw ti daga. Sika ti ubbog a gubuyan ti amin a sasainneken ti panunot ken rikna. Sika ti baggak a mangsilsilnag iti nasipngat a dalan a pagpagnaan ‘toy kararua...’ indaniw ni Juan.

Nagiriag manen dagiti agbuybuya. Napadumog ni Camia nga umis-istem. Ngem no apay ta kellaat nga immapay iti lagipna ni Teniente Tanaka. Yanna ngatan? Sipud idi adda ni Juan iti Tabueng, saanna metten a nakitkita uray anniniwan laeng daytoy.

Nasinga ti panangdigdiga ni Juan ken katkatawada idi indennes ni Simion ti tammudona iti bibigna. Nagsarimadengda amin. Naallingagda ti nakapsut a kanalbuong manipud iti adayo nga abagatan. Iti deppaar ti Canabuan, wenno Canarem, wenno iti Yaway ngata? Nakunana iti panunotna. Nagkintayeg iti unegna. Nalagipna ni Pedro ken ti pamilia daytoy. Kaano laeng idi nagtataripnongda idia Yaway?

KABIGATANNA, nagkuretret ti musing da Simion ken Juan idi nagtartaray nga immasideg ti lalaki a binaonda a mapan agkalap iti Karayan Marang. Imbaga ti lalaki nga adda nakitana a yan-anud ti naapres a Karayan Marang. Saan a lames, wenno ania man a banag, no di ket bangkay. Nakarkarattotda a nagtulong iti karayan. Nagsidduker ni Simion idi makitana dagiti magtatapaw a bangkay - awanan ulo ken nasinasina. Nalang-abda ti nabuyoken a lasag. Napalaus nga alinggaget ken kullayaw dagiti pumurok iti naimatanganda. Itantanabutobda a dagiti Hapon laeng ti mabalin nga agaramid iti kastoy a kinadawel.

Minatmatan ni Juan ti tunggal ladawan ti kinadamsak dagiti sairo a ganggannaet.
Kinekemna dagiti sangina.

“Kimat laeng ti ‘di mabales!’ ipukpukkaw ti kaungganna.

Kinamalmanna, inkeddeng ni Juan nga isun ti mapan iti balay ni Alias Bunog idia Casay. Awanen ti ammona nga aramiden no saan a ti pannakiyumanna ken ni Alias Bunog.

“ADDAN dagiti Amerikano,” impasungad ni Alias Bunog idi makasangpet ni Juan iti balayna. “Nagsublin ni General Mac Arthur iti Filipinas. Ket no maammuan dagiti Hapon nga umayen dagiti Amerikano, dagiti sibilian ti pagipapasanda, pugipogenda amin a bario nga atapenda a pagaponan ti gerilia tapno bumassit ken kumapsut ti puersa ti tignay. Aramidendanto ti kas inaramidda iti Yaway.”

Ni Camia ti immuna a napanunot ni Juan.

“Ladingitek nga ibaga daytoy, sarhento, masapul a papanawem ida iti Tabueng, ta adda panggep dagiti Hapon a rumaut. Ket ‘tay maestra... dim’ ipalubos a maala ni Teniente Tanaka ‘tay maestra. No maallilawna ni Camia, yawidna iti kempetei tapno pespesenna ti amin nga ammona kadagiti gerilia nga umap-appayaw ken agkamkamang iti Tabueng, iti kasta, mapakapuy ti tignay nga agturturay iti bario.

“Kasano daytan, ‘bagis, awan met ammok a pangipanan kadakuada?’” inimtuod ni Juan.

Ammo ni Juan nga awanen ti kanito a maipanaw dagiti agindeg it Tabueng. “Kasanok a mailisi ida?” inuntonna iti bagina.

“Agpilika, ni Maestra Palafox wenno dagiti taga-Tabueng?” kinuna ni Alias Bunog.

“Apay koma nga agpiliak no mabalin met nga isuda amin...” nagkuretret ti musing ni Juan.

“Kasanom nga aramiden dayta?”

“Diak ammo, ‘bagis,’ inngilangil ni Juan. “Ngem kas sibibiagak, diak ipalubos nga adda dakes a mapasamak iti Tabueng. Dayta laeng ti maibagak.”

DAYDI met la a rabii, nagdardaras a nagrubbuat ni Juan, sa napan iti siled ni Camia.

“Masapul a sumurotka kaniak,” kinuna ni Juan a nanggammat iti takiag ni Camia.

“Ania ti ibagbagam?” insungbatna a nangiwarteng ti ima ni Juan.

“Dim’ nanggeg ‘ti imbagak? Agrubuatka.”

“Mapanka mangayab iti tulong, ‘di kadi?”

“Wen, ngem masapul a sumurotka kaniak.”

“Ta apay koma?” nagkuretret ti musing ni Camia.

“Papatayenda amin nga atapenda a gerilia ditoy, uray dagiti mangpadpadagus kadagiti gerilia. Kuna ni Bunog a kalpasan ti panangraut dagiti soldado a Hapon iti Yaway, ti Tabueng la ketdi ti isarunoda.”

“Di rumbeng a pumanawak lattan... kasanon dagiti ubbing—”

“Awanen ti ubbing a matda no uramenda ti entero a bario.”

“Saan, ta inkari ni Teniente Tanaka a dina sagiden ti Tabueng agingga addaak ditoy.”

Nagsarimadeng ni Juan. Bimmallaet ti ulimek.

“Dim’ kayat ti sumurot kaniak. Gapu kadi ken ni Teniente Tanaka?” navesngaw ni Juan.

“Diak ay-ayaten ni Teniente Tanaka.”

“Ammok.”

“Diak met sigurado no ay-ayatenka.”

“Wen, ammok dayta.”

“Ania ngarud ti karbengam kaniak?”

“Sumurotka kaniak no kayatmo pay ti agbiag.”

Dinan inuray ti panagtung-ed ni Camia. Innala ni Juan dagiti sumagmamano a badbado ken gargaret ti maestra. Iti nauneg a sardam, nakalugandan iti kabalio nga innala ni Juan ken ni Simion, ket nagturingda iti kabakiran. Pimmanawdan iti Tabueng.

BIGBIGAT nga aglaglagaw da Maestro Jaime ken Garciano. Nagdinamag iti entero a bario nga adda maestra a nakitaray iti gerilia. Babbabalawenda ti Teniente del Barrio ta awan naaramidanna a manglapped ken ni Pantom. Kinapatang ni Simion dagiti dua a maestro. Nagnunumuananda a dida ipakpakaammo kadagiti Hapon ti pudno a napasamak ta amangan no ad-adda a sumged ti pungtot dagitoy, ket mairamanda amin.

“Nagtalekto met ngamin ken ni Pantom daydiay a babai,” kinuna ni Jaime. “No ammok laeng, nailisik koma isuna.”

“Saanmo ibagbagada daytoy iti uray siasino,” indagullit ni Simion.

“Nian, ta saan?” insungbat ni Jaime a nangkusilap ken ni Simion. “Ket no isu ti mangyeg iti gubat ditoy Tabueng.”

Saan a nakauni ni Simion.

“Masapul a maammuan ni Teniente Tanaka daytoy,” inridisna. “Mapanak iti kempeitai ita met la’ng.”

Ti Ajanas Central School iti poblasion ti pinagbalin dagiti Hapon a kempeitai. Nawada ti solar ti eskuela iti sakaanan ti Bantay Malussong. Impulong ni Jaime ken ni Teniente Tanaka nga intaray ti gerilia ni Camia. Simged ti pungtot ni Teniente Tanaka iti naammuanna. Inukkonna dagiti soldadona, imbilinna nga agsaganada a makigubat. Rautenda ti Tabueng iti kabiitan a panawen.

“Apay ta urayentayo pay ti sumaruno nga ardaw no mabarin met a rumauttayo ‘tattan?’”

NASALEMSEM ti pul-oy nga inyeg ti parbangon iti maika-sangapulo ket uppat nga aldaw ti Nobiembre. Nariwet pay idi umay ti napigsa a daranudor dagiti agsasaruno a lugan a nangsinga iti kinaulimek ti bario. Adda simmardeng iti dumna ti bario hall, dadduma, simmardengda iti sango ti pagadalan ti Tabueng. Simmardeng iti sango ti balay ni Simion ti sabali pay. Saan a nagtaktak dagiti nagtagipaltog a lallaki a dimsaag. Kumanaktuol dagiti sapatosda nga agtataray a nangbasak kadagiti kabalbalayan.

Saan a nagbayag, naulod amin a lallaki a mapapati a tumultulong kadagiti gerilia manipud kadagiti balayda. Amma, kakabsat, annak. Nangruna dagiti nangpadagus kadagiti pada ni Juan. Agraman da Bonifacio, Daris, ken Adiong. Napungngo dagiti imada. Iti amianan a paset ti pagadalan ti nagkamangan dagiti saan a nairaman kadagiti nakemmeg. Naglemmengda

kadagiti ledda ken nangato a kinelleng ti agmaris-balitoken a kapagayan. Manipud sadiay, mangngegda ti naglalaok nga areng-eng ken ikkis. Apagtangkarang ti init, naidalungdongen ti sipngget iti Tabueng.

Sitatatakder ni Teniente Kenji Tanaka iti sango ti bassit a Gabaldon building.

Matmatmatanna ti kakaisuna a pasdek. Naammuan manipud iti espiana nga innala ti gerilia ni Camia. Namnamaenna a biddut ti waragawag. Ngem segun iti taltalkenna a soldado, awan ni Camia iti balay ni Simion. Awanen ni Camia. Pimmanawdan. Ni Camia ken ti gerilia a ni Juan Vilorio. Segun iti espiana, nagpadayada a nagtulong iti kabakiran ti Bantay Isinai. Napukaw ni Teniente Tanaka amin a pinadasna a tenglen a sangsangkamaysa— ti puso, panunot, ken riknana.

Napan iti siled a dati a pangisursuruan ni Camia. Nadalimanek. Naurnos dagiti banko a kawayan, nupay saanen a sumsumrek dagiti adalan iti no manon nga aldaw. Inasutna iti bolsana ti nakupin a papel. Inukradna ti listaan nga inaramid ni Jaime, ti mata ken lapayagna iti Tabueng. Tallo pulo a lallaki ti mangpadpadagus kadagiti gerilia iti Tabueng. Idadauluan ni Simion a Teniente del Barrio. Ngem kaaduan kadakuada ket amma, mannalon, kakabsat, a ti kadakkelan a biddutda ket ti pannakilangenda kadagiti di umisu a tattao. Agraman ni Camia.

Pinadasna a salakniban ti babai tapno maiparikhana ti panangipategna. Binilinna dagiti taona a bantayanda, a dida pulos sagsagiden uray murdong laeng ti ramayna. Uray napaneknekandan nga apon ti gerilia ti Tabueng, pulos a saan a nagtignay gapu ta adda idiyay ni Camia nga ay-ayatenna. Impagarupna a mabalina a naammuan ken naawatan ni Camia ti inaramidna, ngem saan. Inyaleng-aleng ti maestra ti indiyana nga ayat.

“Riniputam ta bagim, saan a siak.” Barbar ti timek ni Teniente Tanaka.

Nasinga iti timek manipud iti ruangan – ni Sargeant Nakamura. “Naummongen dagiti barud. Ania ti birinmo, Rieutenant?”

Saan a simmungbat a dagus ni Teniente Tanaka. Nagmattider. Nagpagna-pagna iti sango ti pisarra. Mangmesmesmes. Nagturong iti dumna ti tawa, sa kimmita iti ruar. Rinuguanen ti dadduma ti nagkali iti abut iti ampir ti pasdek. Naibakal ti panagkitana kadagiti lallaki a nakadumog a napunguan dagiti imada a sitatakder iti sango ti pasdek. Am-ammona dagiti dadduma. Adda met ni Simion nga imbilangna payen a gayyem. Ngem addada ditoy ita. Urayenda ti ipapatayda.

“Saannak nga inayat uray bassit,” inngarietna.

“Sir?” inamad ni Nakamura, dina masinunuo no isu ti kasarsarita ti opisialna. “Natiriwen ni Arias Bunog, sir.”

Rimmaniag ti rupa ni Teniente Tanaka. Dayta a nangngegna ti nangpasubli iti nakemna.

“Yegmo ditoy.”

Nagtungpal ni Nakamura. Saan a nagbayag, simrek ti dua a soldado. Ulodda ni Alias Bunog a nagalutan dagiti imana.

Nagdisso a dagus ti gemgem ni Teniente Tanaka iti rupa ni Alias Bunog. Napasag a dagus iti datar daytoy. Saanen a pinanggep ni Alias Bunog ti tumakder ta naadasanen iti pigsang.

“Nasayaat ta inkeddengmon ti sumuko, kumander Bunog,” naalumamay ngem natangkem ti timek ni Teniente Tanaka.

“Addaak... ditoyen, ruk-atamon... ti pamiliak...” impakaasi ni Alias Bunog.

Nagpaggaak ni Teniente Tanaka.

“Ania ngata ti maymayat, ‘tay sika ti buyaenda a matay, wenna sika ti mangbuya iti inot a pannakatay dagiti aginam?”

Naparasaw ni Alias Bunog.

“Kinunak iti bagik a naidumdumaak kadagiti sinarunok,” kinuna ti teniente, napait ti isemna. “Kunak no nasaysayaatak ngem dagiti sinarunok a dauro. Ngem saan gayam...”

Inurnosna ti kipis ti ulona. Bimmallaet ti ulimek iti siled.

“Orders, sir? inamad manen ni Nakamura.

“Aramidenyon,” kinuna ni Teniente Tanaka. Natangken ken nabileg ti timekna.

“Reppasenyo sakbay nga agmatuon.”

Nagsaludo ni Nakamura sa pimmanaw. Simmaruno dagiti dua a soldado a nangbattutay ken ni Alias Bunog.

NAINTAR dagiti lallaki iti sango ti pasdek a Gabaldon. Agas-asugda. Narusep ti dara ti bagida a nadudog ti ranggas. Dandani saandan a makatakder iti bannog ken kapsutda.

Nagtalinaed ni Tanaka iti siled a dati a pagisusuruan ni Camia. Idi kuan, nagkanarpaaken dagiti paltog. Napakidem idi nangngegna ti umuna a kanalbuong. Saan a gapu iti buteng, no di ket gapu iti bain. Nalaglag-anen ti riknana idi nangnegna ti maikadua. Iti maikatlo, maikapat, ken maikalima a daras, awanen ti mariknana. Ket nagsasarunon ti ranipak. Nagallangogan dagiti ikkis ken anug-og iti amin a suli ti pasdek. Rimmuar ni Teniente Tanaka. Inwarasna ti

panagkitana. Nadalutaytayen dagiti imbilangna a Hudas iti Tabueng. “No inawatnak koma, Camia...” kinunana iti panunotna. Kinemkemna dagiti sangina.

Sakbay a sumipnget, naitanemen dagiti tallopulo a bangkay iti maysa nga abut iti sango a kanawan ti pasdek. Kalpasanna, sinerrek dagiti Hapon amin a balay, sa sinamsamda amin a napateg a makitada. Bagas, taraon, ken no ania pay dita. Idi naaladan ti kayatda, pinasgedanda amin a balay sakbay a pimmanawda. Timmayok ti asuk manipud kadagiti balay bayat a silsilamuten ti apuy amin a pasetna.

Binalkot ti makaaliaw nga ulimek ti entero a Tabueng daydi a rabii. Awan uray maysa nga aso a nagtaul. Ti laeng buteng ti simmuknor ken nangbalkot iti kinatao dagiti nakalasad. Ngem dagiti ubbing, sapsapulenda ti nasiglat a bannuar. Ipukpukkawda ti nagan ni Pantom.

SARSARUTEN ti lawag ti tangatang idi nakagteng ni Juan iti Tabueng. Simmardeng ti kabaliona idi makasalogen iti bantay. Sumarsaruno ti sangapulo lallaki a nakakabalio a nangkuyog kenkuana. Pinalikmutanda ti pagadalan.

Dimsaag ni Juan manipud iti kabaliona. Nagdardaras a simrek iti nauramen a pagadalan. Nakaul-ulimek ti aglawlaw. Adda nabuntuon a daga ti makanawan a sango ti natda a pasdek. Kinemkemna dagiti sangina. Lima a nagan ti nagliteng iti panunotna. Ni Simion. Ni Bonifacio. Ni Daris. Ni Adiong. Ni Alias Bunog. Naitanemda la ketdi iti daytoy nabuntuon a daga. Napaparintumeng ni Juan. Nagrasrasawanna dagiti namagbalin a tanem iti pagadalan.

“Diak la koman pimmanpanaw...” nagallangogan ti saibbekna. Binay-anna a nagayus dagiti luana.

Timmakder idi naallangonnan ti riknana.

“Isapatak kadakayo a naitanem iti daytoy a daga... sapulekto ti asino man a nangaramid iti daytoy. Pukawek ti naganna ditoy lubong,” inkiraudna a nangmesmes iti rinakemna a daga.

NADAYYEG ti Bone Yangirang iti nakapigpigs a kanalbuong. Bumanerber dagiti lugan a mangsarsarakusok kadagiti soldado a Hapon. Umas-asuk ti aglawlaw ti kalsada. Narpuog dagiti pasdek iti aglawlaw. Lamlamuten ti uram dagiti natda a paset daytoy. Nakastreken dagiti puersa ni Pantom iti maysa a kampo ti Hapon iti Bone Yangirang. Agkakabileg dagiti igamda nga inted dagiti Amerikano. Tallo a bulan nga inuray ni Pantom daytoy a kanito.

“Rumaban kayo!” impukkaw ni Sarhento Wakabe kadagiti taona.

Ngem inabak dagiti ranipak ti paltog ti natbag a timekna. Idi taliawenna dagiti taona, mabilang laengen iti ramayna dagiti aggargaraw. Napasagda amin iti daga. Iti sanganan ti sarhento, nagtakder ni Pantom a nangidaulo iti gunglo dagiti gerilia a nangraut iti kampo dagiti Hapon iti Bone Yangirang.

Inwasawas ni Pantom ti badangna. Natnag iti daga ti ulo ti sarhento.

Inwarasna ti panagkitana kadagiti napuri a saleng, maysa a lalaki ti nasirayanna. Sitatakder iti asideg ti paglemlemengan dagiti Hapon a nagusar iti kanion. Nakaasut ti katanana. Agpukpukkaw a mangbilbilin kadagiti agkurkuranen a buyotna. Nagbaw-ing, ket nakitana ni Pantom. Nagsabat dagiti panagkitada.

Sinsao, nagtignay ni Pantom a dimmarup ken ni Teniente Tanaka. Nagtaray met ni Teniente Tanaka a nangibangdol iti bagina ken ni Pantom. Kasla anniniwan ti panaggaraw ni Pantom. Pinetpetanna a nalaing ti badangna. Immuna a dimmuklos ni Tanaka ngem nalisian ni Pantom. Inwasawas manen ni Teniente Tanaka ti katanana ngem insarang ni Pantom ti

badangna. Kumanalsitak dagiti agrinrinnisiris nga igamda. Nagbuelo ni Teninete Tanaka a mangidugsol iti katanana ken ni Pantom, sipapardas nga inwasawas ni Pantom ti badangna. Apaman a nagsabat dagiti igamda, napalusposanda dagitoy. Natinnag dagiti igamda iti daga. Nagsarimadengda.

Apagbiit a nagsabat dagiti panagkitada. Kasla kimat a dimmarup ni Pantom. Simmarakusok ni Teniente Tanaka. Nagginnubalda a kasla narungsot nga ayup. Gemgem iti gemgem. Pigsang ita pigsang. Dara ita dara. Dida nadnadlaw nga asidegdan ita bakras. Nagtulidtulidda agingga ita lansad, ni Pantom ita akinrabaw. Binekkelna ni Teniente Tanaka. Naggulagol daytoy.

Mangikarkarigatan ni Teniente Tanaka a mangakkal ita ima ni Pantom. Ad-adda nga inet-etan ni Pantom ita tengged ni Teniente Tanaka. Impannan amin a pigsana.

Nasdaaw ni Pantom idi nariknana a saanen nga aggulagol ni Teniente Tanaka. Dinan ak-akkalen ita ima ni Pantom. Naggarakgak.

“Ara... s-sige...” dandani inyarasaasna a nagdeppa. “Reppasen... nakon. Gibusamon dagiti... rigatko, ara.”

Inyir-irut pay ni Pantom ita dakulapna ita tengged ni Teniente Tanaka. “Gibusak kadin ita biagna?” inunton ni Pantom ita panunotna. Umanangsab ni Pantom, limmukay dagiti imana. Rinuk-atanna ni Teniente Tanaka. Timmakder, sa immadayo.

“Nakapuyka met gayam, Pantom,” inggarakgak ni Teniente Tanaka, sa in-inot a timmakder.

“Saanko nga ited kenka ita talinaay a sapsapulem.”

Sinapul ni Teniente Tanaka ita katanana ita daga. Nagparintumeng idi nabatoganna daytoy.

“Ngarud, awanen sabari a pamuspusan.”

Naawatan ni Pantom ti kayat a sawen ni Teniente Tanaka.

“Saan a nasken nga aramidem daytoy.”

“Dim’ ammo ti rikna ti maawanan iti dayaw,” pinidut ni Teniente Tanaka ti katana.

“Awan ti magun-od a dayaw iti awan kais-iskanna a panagpipinnatay iti pagbabakalan.”

Naggarakgak nga nagwingiwing ni Teniente Tanaka. Inlukaisna ti unipormena agingga iti batog ti rusokna.

“Para iti pannakaibabain. Pannakaatiw. Para iti Tabueng.”

Indennesna ti murdong ti katana iti pus-ongna. Liningayna manen ni Pantom.

“Ibagam ken ni Camia, ay-ayatek unay ‘suna.”

Namimpinsan nga inlumlom ni Teniente Tanaka ti katana iti pus-ongna. Pimsuak ti darana, nagrukob. Sa in-inut a napasag iti daga.

PINANAWAN ni Pantom ti bangkay ni Teniente Tanaka iti daga a nakapasaganna. Awan krus, awan intugkelna nga ania man a tanda. Ti laeng lagip ti Bone Yangirang ti naitanem a kaduana.

Pinidutna ti badangna, sa insublina iti kalubanna. Inkeddengna nga agsublin iti Carranglan a taengna. Sadiay, adu ti agur-uray kenkuana. Ti daga. Ti pagtaengan, ken ni Camia a kaingungotna. Nanamendanto a dua ti talinaay ken wayawaya. Kayatnan nga uksoben ti Pantom

a galadna. Wen, matungpalto dayta nga arapaapda inton aggibus ti gubat. No aggibus pay ti gubat. “Ngem kaanonto ngata nga agpatingga ti gubat?” inuntonna iti bagina.